

Družbeno nadzorstvo in razredno vprašanje v kriminološki perspektivi

Zoran Kanduč¹

»Ekonomija je metoda, toda cilj je, da spremenimo dušo.« (Margaret Thatcher)²

»Ne grem na kolena, ne bom več senca njena!« (Saša Lendero)³

Tukajšnje protestno gibanje je izpostavilo vrsto posebnih kriminoloških tem (npr. različne oblike korupcije, grabeža in nasilja), ki se tako ali drugače nanašajo na vprašanje nadzora. Kdo ali kaj kontrolira posameznike, kapital, družbo in državo? Ali sta etični in politični ideal individualne in kolektivne samodoločenosti še zmožna navdihniti ljudi, ki jih označujejo (ironična ali cinična?) vdanost v usodo, občutje nemoči, notranja izpraznjenost, jetniška izolacija, kronični strahovi, »prežvekovanje« medijskih neumnosti, krizno (krčevito, a negotovo) upravljanje vsakdanjih banalnosti in morda celo zoprni vtis, da posamezniku v brezupno zavoženem/sprevrnjenem svetu preostane zgolj bebava/idiotska (hipokritska?) eksistenca »zombija«? Odgovore na tovrstna vprašanja je treba iskati v perspektivi vzdrževanja razredne oblasti ter kapitalističnih in delavskih bojov. To pa je tudi najprimernejše teoretsko izhodišče za razumevanje in vrednotenje aktualne kriminalne ekonomije, ki se je izoblikovala kot protirevolucionarna reakcija (»novega liberalizma«) na protislovja »keynesovskega projekta«.

Gljučne besede: kontrola, razred, država, kriminalna ekonomija

UDK: 343.9

1 Pozor, kocke letijo, sloni padajo!

Vsaj na prvi pogled je prav neverjetno, kako intenzivna in ekstenzivna je bila dinamika tukajšnjega protestnega gibanja. Iskra, ki je zanela požar, je bila resda videti dokaj banalna (še posebej za relativno neprizadetega opazovalca, ki ni pogreznjen v avtomobilistično ideologijo,⁴ oprto na bolj ali manj redno čaščenje »svetega motorja«), mariborski radarji kot primer očitno ponesrečenega poslovnega sodelovanja med javnimi in zasebnimi partnerji. Nadaljnje epizode uporniške prakse, iz katere so že hitro vzkllile pravcate ljudske vstaje, pa so gromko razgrnile pisano pahljačo kritik in zahtev, ki vsebinsko in tudi oblikovno nemudoma pritegnejo tudi kriminološko pozornost. Zgolj za osvežitev spomina: kalejdoskopska sporočila, ki so vrela iz vstajniških grl in z zgovornih

transparentov, so opozarjala na zaskrbljujoče razprostranjeno in globoko zakoreninjeno korupcijo lokalnih in nacionalnih veljakov,⁵ velikopotezno ropanje nekdanjega družbenega premoženja, vztrajno plenjenje javnih resursov in v oči bijočo nekaznovanost arogantnih »svetih krav« ali, če hočete, pogoltnih prašičev (sproščeno nagnetenih ob darežljivih koristih), ki jim politična moč, denar, neovrgljivi strankarski alibiji, neformalne mreže vplivnih zvez in poznanstev ter pomenljivo luknjičavi ali prijazno spisani zakonski predpisi, podklete ni s skoraj absurdnim nedelovanjem »pravne države« (zlasti kazenskoprnega sistema), omogočajo zavidljivo imunost v razmerju do omembe vrednih formalnih sankcij.⁶ No, če bi

¹ Zoran Kanduč je doktor pravnih znanosti, izredni profesor za kriminologijo na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. E-pošta: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si.

² Navedba v Harvey (2012: 34).

³ Navedba v Smole (2013: 9).

⁴ Za kritično (in duhovito) osvetlitev avtomobilske religije (katere Vatikan so ZDA) in njenih pogubnih reperkusij glej Galeano (2011: 179–190).

⁵ Korupcija seveda še zdaleč ni omejena zgolj za politično sfero, kjer se kaže kot nedopustna privatizacija javnih funkcij. Če v ta sporni pojem vključimo vse tisto, kar omejuje, otežuje ali izkrivlja zmožnost skupnega delovanja in mišljenja, moramo priznati, da je korupcija pravzaprav normalno »stanje stvari« v kapitalistični družbi (značilno za njene najpomembnejše institucije). Glej Hardt in Negri (2010: 151–155).

⁶ Protesti so ponudili priložnost za neuradno sankcioniranje vsaj peščice skorumpiranih politikov in grabežljivih gospodarstvenikov, npr. v obliki tiralic ter sramotilnih vzklikov in zapisov na transparentih. Tovrstno kaznovanje, ki bi bilo v »uglednejšem« kontekstu najbrž deležno kazenskih ovadb ali civilnih tožb, pa je bilo vendarle precej milo, še posebej, če ga primerjamo z »mačjimi

bilo to vse, bi bilo mogoče celo (cinično?) pripomniti, da je iz vročičnega protestnega direndaja priplavalo na površje »le« frustrirajoče spoznanje razredne pristranskosti kaznovalnega aparata (pravzaprav državne represije nasploh). To pa je že domala univerzalna problematika,⁷ katere nesramna trdoživost se navsezadnje zrcali tudi v dolgi koloni dobro znanih ljudskih rekov (npr. o kljuvanju vranjih oči in sebičnem poreklu božje brade). Vendar to še zdaleč ni bilo vse. Ogorčenje protestnikov ni bilo usmerjeno samo na upravičeno razvpite *crimes of the powerful*, ampak tudi (ali celo predvsem) na raznotere primere strukturnega nasilja, kot so neprostovoljna (aktualna ali potencialna) brezposelnost, revščina (ki je še toliko bolj boleča in sramotna v kalnih očeh kulture, utemeljene na kultu zasebnega – individualnega ali družinskega – premoženja in trdorsrčnem razlikovanju med zmagovalci in poraženci, uspešnimi in neuspešnimi vojščaki v »civilnih« konkurenčnih bojih), nevzdržno povečevanje (oblastnih) pritiskov na vse bolj ne-bogljene prodajalce delovne sile (oziroma stopnjevanje izkoriščanja in zatiranja⁸), nadležno razraščajoča se ekonomska in socialna negotovost, krčenje (»modernizacija« ali »racionalizacija«) socialne države, groteskno funkcioniranje strankarske (predstavniške ali parlamentarne) »demokracije« in tako dalje.

Nekaj je gotovo. Raznolike manifestacije – ekonomskega, političnega, pravnega in ideološkega – nasilja, zaradi katerega so se na mrzle trge in ulice zgrnila živobarvna množstva jeznih posameznikov (in jih mahoma pretvorila v javna prizorišča *stricto sensu*, vsaj začasno osvobojena privatne dominacije pločevinastih malikov), vsekakor niso nikakršna lokalna ali folklorna posebnost »dežele na sončni strani Alp«. In še pomembneje: ni jih mogoče pojasniti zgolj s pohlepom (ali

godbami«, tj. ritualiziranimi načini posmehovanja ali izražanja sovraštva, usmerjenimi zoper posameznike, ki so prekršili pomembne moralne norme v tradicionalni lokalni skupnosti, kjer rokojanje s pravico še ni popolnoma prešlo v roke birokratske oblasti. Za zgodovinski opis tovrstnega ljudskega sankcioniranja glej Thompson (2010: 561–634).

⁷ Problem ni le nekaznovanost, temveč dejstvo, da so najhujši lopovi, prevaranti, oderuhi, ugrabitelji, mučitelji in nasilneži skoraj praviloma celo bajno nagrajani. Zato ne preseneča, da delujejo kot zgled tudi za kriminalce, s katerimi se pretežno ukvarjajo državni kaznovalni aparati in katerih prestopki so v glavnem zgolj bleda, primitivna kopija njihovih najsposobnejših in najuspešnejših kolegov. Kot poudarja Galeano (2011: 4), je tudi to ena izmed značilnosti sprevrnjenega (»narobe«) sveta: »Nekaznovanja in čestitk so deležni tisti, ki v najkrajšem času pobijejo največ ljudi, tisti, ki z najmanj truda zaslužijo največ denarja, in tisti, ki z najnižjimi stroški iztrebijo največ narave.« Za bolj konkretno ponazoritev te ocene glej Perkins (2012: 15–20).

⁸ Kot ugotavlja Močnik (2012: 160), največja nevarnost, ki danes mori prodajalce delovne sile, ni v tem, da bi jih preveč izkoriščali, temveč je v tem, da se ne bi mogli in znali pustiti zadosti izkoriščati.

statusno obsedenostjo) povampirjenih oblastniških »elit« (oseb na vodilnih ali vplivnih položajih v političnih, ekonomskih, cerkvenih, akademskih in drugih organizacijah) oziroma s krizo vrednot, razkrojem morale, pomanjkljivo pravno (in še zlasti pravniško) kulturo, pasivnostjo ali apatičnostjo državljanov, vrtoglavo inflacijo nezaupanja, tranzicijskimi »otroškimi boleznimi« in prepočasnimi (ali preveč obotavljivim) učenjem zahodnih (evro-atlantskih) demokratskih lekcij. Zdi se namreč, da je problem še dosti globlji in širši ali, z eno (čeravno navdse abstraktno) besedo, sistemski. Zatorej ga ni niti najmanj težko poimenovati. Da, uganili ste: gre za kapitalizem v splošnem in za njegovo zadnjo (neoliberalno) razvojno – pravzaprav krizno – verzijo v posebnem. Še huje: opraviti imamo s političnim in ekonomskim režimom, katerega pompozno vkorakanje v tukajšnji prostor je bilo toplo pričakano z otipljivim odobravanjem in celo z iskrenim navdušenjem (za nameček – prepričljivejši umetniški vtis? – pa je bilo zalito še s krvjo, ki jo je terjala odcepitev od nekdanje »širše domovine«), kar najbrž ne preseneča, če pomislimo na mamljivost njegovih bleščavih vab, na katere so se (v bistvu že v »mračnem« obdobju socialističnega »totalitarizma«, menda značilnega za jugoslovansko »ječo narodov«) lepile lahkovrne oči malih in velikih meščanov »na čakanju«, željnih hitrejšega in robustnejšega naraščanja potrošniške moči oziroma družbenega »napredka«, ki naj bi ga družno pričarali novi privatni gospodarji, zasebna lastnina produkcijskih sredstev, denacionalizacija, nevidne – trde, a pravične – šape tržnih mehanizmov, sproščena podjetniška pobuda, Evropa, NATO, evro, vladavina prava, hladnokrvna poslovna racionalnost, človekove pravice in svoboščine, necenzurirani mediji, delitev državne oblasti na tri veje, avtocestni križ, pluralizem buržoaznih strank, ustavni sodniki, nevladne organizacije ter ne nazadnje tudi pregovorna delavnost, poštenost, ponižnost in pridnost slovenskega življa.

Ha, zdaj pa je vse bolj videti, kot da se je kapitalizem sleparsko izneveril upom, ki so tlakovali pot njegovi slovesni inavguraciji in udarniški (iz)gradnji. Čedalje bolj se vsiljuje vtis, da so bili ljudje (množično) prevarani. Da so se – preveč naivno ali morda iz bolj pritlehnih (moralno »spornejših«) vzgibov – pustili zapeljati (»nategniti«) neuresničljivim sanjarijam, manipulacijam in propagandnim trikom. Da to ni »to« – ni tisto, kar so (predolgo?) mislili (ali kar so jim obljubljali »drzni znanilci sprememb«, da bo. Da se v ljubki »zgodbi o uspehu« samovšečno šopiri predvsem relativno tanka manjšina srečnežev, ki so si v tranzicijskih peripetijah znali iznajdljivo (in zavidljivo) napolniti žepo, čeprav večinoma na načine, ki niti od daleč ne spominjajo na »trdo in pošteno« (ali vsaj na družbeno koristno) delo. In še več, slišati je, da so »lopovi« ljudstvu (ki ga ustavno besedilo sicer dobrodušno omenja kot »imetnika oblasti«) ukradli celo državo in jo preobrazili v svojevrstno podjetje (skrbno razdeljeno na strankarske fevde), ki

ga – v odurnem vzvodniškem slogu – upravlja vlada v službi lokalne (»kompradorske«) buržoazije in globalnega kapitala.⁹ Da, videti je, kot da bi črni oblaki, zlagoma stekani iz razočaranja, gneva, zamere in drugih reaktivnih čustev, prekrili celo najsvetlejšo (ali vsaj najmanj sporne) dosežke tranzicijskih procesov. Kot da bi mali ljudje (katerih dobra misel je baje locirana v srcu) abruptno (in nevhvaležno?) pozabili na certifikate, s katerimi jih je radodarno nagradila »prva zares demokratična oblast«, na razprodajo družbenih stanovanj, dramatično brstenje trgovskih centrov, razbohoteno blago, ki se – pogosto »v akciji« – ponuja svobodni potrošniški izbiri (famozni *freedom of choice*), na hitre ceste in še hitrejšo avtomobile, ki so skorajda čez noč zamenjali (lustrirali) neugledne socialistične kripe, na obnovljena ali vsaj prebarvana pročelja stavb, prostrana parkirišča, podzemne garaže ... Kakor koli že, očitno je, da se je vse težje izogniti roju nadležnih vprašanj, ki so bila še pred kratkim v splošnem tako rekoč neizrekljiva. Za ilustracijo: ali se je (še) mogoče izvleči iz smrdljive godlje, ki se je postopoma (a zanesljivo) izcimila iz uspešno realizirane protirevolucije (predvidno prekrite z gosto dimno zaveso novorojene nacionalne države, tega menda stoletnega sanjskega objekta *par excellence*)? Ali je še mogoče preusmeriti (ali vsaj zaustaviti) zblazneli tok zgodovine, ki nedvomno ni samodejno (ali celo »zakonodajno«) na strani izkoriščanih in zatiranih? Kakšne so – če sploh še obstajajo – pravzaprav alternative? Ali lahko računajo na zadostno politično podporo množic (oziroma na njihovo odločno voljo do »novega začetka«)? Kdo je sovražnik, s katerim bi se kazalo spopasti? Kdo naj bi bil ključni protagonist emancipacijskega boja? No, namen, ki skromno čemi v ozadju tega pisanja, ni iskanje rešitev za tovrstne uganke (to je konec koncev opravilo,

⁹ »S stališča kapitala so države podjetja za upravljanje s človeškimi in naravnimi viri, vlade pa so njihovi upravni odbori. Podobno primerjavo smo lahko prebrali v Komunističnem manifestu: a tam je bila vlada upravni odbor nacionalne buržoazije. Zdaj pa nosilci kapitalskih odnosov niso več nacionalne buržoazije: kapital se lahko 'odlepi' od vsakega posameznega družbenega nosilca posebej. Če kapitalu ne bo dobro v nemških in francoskih bankah, se bo preselil v ameriške ali japonske ali, še raje, v globalne investicijske sklade: od tam se bo investiral v uspešnejša podjetja, a le kratkoročno, le dokler bodo profiti nad povprečjem. Vlade pa naj poskrbijo, da bo v njihovi jurisdikciji mogoče pridobivati nadpovprečne profite – in naj pospravijo razsulo, ki bo ostalo za kapitalom, potem ko bo v lovu za višjimi dobički zapustil deželo. Nacionalne buržoazije se tako spreminjajo v nekakšne vzvodnike, ki vabijo kapitalsko klijentelo, prostuirajo svoje prebivalstvo in uničujejo okolje. Niso več nosilci kapitalne epoke, niso več razred, ki omogoča in organizira produkcijo: so zgolj posredniški razred, zatiralec svojega prebivalstva, zamenljivi služabnik svetovnega kapitala. Njihov dohodek ni več podjetniški dobiček, temveč je samo še renta. André Gunder Frank je temu posredniškemu razredu pravil 'lumpen-buržoazija', z bolj zadržanim izrazom mu rečemo 'kompradorska buržoazija'. To je razred, ki organizira novo kolonialno odvisnost na področju, ki mu vlada.« (Močnik 2012: 161)

ki sodi v pluralno domeno kolektivnega političnega delovanja in razmišljanja). Zanima nas namreč predvsem dvoje. Prvič, kako kapital vzdržuje svojo oblastno kontrolo nad družbo (in njenimi člani)? Drugič, katere so ključne kriminološke implikacije kapitalističnega razrednega gospostva v neoliberalnem kontekstu? Pojdimo zatorej lepo po vrsti.

2 Socialna, razredna in državna kontrola

Besedna zveza »družbeno nadzorstvo« se – kot poslovljena različica angleške oznake *social control* – v vsakdanji govorici skoraj ne pojavlja, v kriminologiji pa ima ta *terminus technicus* (intelektualno dete severnoameriške sociološke proizvodnje, spočeto v zadnjem desetletju devetnajstega stoletja) za sabo že vznemirljivo popotovanje, na katerem je malha njegovih spreminjajočih se pomenov enkrat nabrekala, drugič plahnela in se še pogosteje šibila pod bremenom bolj ali manj strupenih kritik. Ne glede na pomisleke pa se temu – občemu in abstraktnemu – pojmu ni smiselno odreči. Naslavlja se namreč na problematiko, ki je nedvomno večna (in neodpravljiva), saj zadeva vsako socialno formacijo (ali medčloveško konfiguracijo), soočeno z vprašanjem, kako vzpostaviti in vzdrževati njeno urejenost, *social order* (strukturirane vzorce interakcij in rutinskega obnašanja). Z drugimi besedami: opraviti imamo z mehanizmi, aparati, »dispozitivi« (Foucault)¹⁰ in dejavnostmi, ki merijo na formiranje konformističnega vedenja, mišljenja in čustvovanja (ter na formatiranje sistemsko funkcionalnih osebnostnih tipov ali strukturo/institucionalno vsiljenih značajskih »mask«) oziroma na preprečevanje družbeno nezaželenega (motečega, nevarnega ali škodljivega) ravnanja.¹¹ In še več, ker je vsak empirični (realno obstoječi) nadzorstveni režim vselej in neizbežno pomanjkljiv, luknjičav ali nepopoln, mora imeti v svoji orožarni – poleg (pro)aktivnih, produktivnih ali »pastoralnih« prijemov (ki človeško substanco priklenejo na to ali ono podobo dobrega) – tudi sveženj reaktivnih ukrepov, npr. formalnih in moralnih sankcij ter terapevtskih intervencij, usmerjenih zoper posameznike (ali skupine), ki prekršijo veljavna pravila ali zaidejo predaleč (v)stran od prevladujočih normativnih pričakovanj. Preprosto in poenostavljeno rečeno: družbena kontrola meri na to, da nekdo (posameznik ali skupina) stori ali opusti nekaj, kar (po vsej verjetnosti) ne bi bilo plod njegove spontane motivacije, ampak je izcedek subtilnega ali surovega pogojevanja (oziroma zastraševanja), ki se opira na spremenljive kombinacije nagrad in kazni (razvpiti korenčki in zloslutne palice bi bili nedvomno povsem nepotrebni, če bi

¹⁰ Za novejšo interpretacijo pojma »dispozitiv«, ki jo je ponudil Giorgio Agamben, glej Fischbach (2012: 48–54).

¹¹ Za najbolj sistematično analizo pojma »družbeno nadzorstvo« glej Scheerer in Hess (1997: 96–118).

se individualni ali partikularni interesi samodejno in harmonično ujeli z vsakokratnimi imperativi življenja v skupnosti). Vsaj v zadnji (optimalni) instanci pa je cilj nadzorstvenih naporov vzreja podružbljene žival (*animal socialis*), ki relativno tekoče funkcionira kar sama od sebe: ki »svobodno« ali »avtonomno« (po lastni volji) počne (in opušča) tisto, kar se od nje pričakuje ali zahteva v konkretnem položaju, vlogi, razmerju, instituciji, okolju, sistemu, identitetni poziciji ali subjektivni »drži«. ¹² Vidimo torej, da družbeno nadzorstvo ne vključuje zgolj izvajanja (in upravičevanja) oblasti *stricto sensu* v asimetričnih, hierarhičnih strukturah, ¹³ ki jih označuje dokaj očitno (avtoritarno ali demokratično) razmerje nadrejenosti in podrejenosti (npr. v družini, šoli, delovni organizaciji, cerkvi in državi). Obsega tudi dejavnosti, kot so prepričevanje, zapeljevanje, postavljanje privlačnih zgledov ¹⁴ (vzorov, ki jih je treba posnemati ali vsaj občudovati), izobraževanje, manipulacija, indoktrinacija (»pranje možganov«), propaganda/oglaševanje, ideološka interpelacija, moda, poneumljanje, oteževanje dostopa do informacij, vplivnost javnega mnenja, bombardiranje s trivialnimi podatki in ne nazadnje raznovrstne učinke, ki jih proizvajajo nežive reči (npr. denar, teh-

nični pripomočki, ¹⁵ stroji, komercialno blago in arhitekturno »brani prostor«) ter brezimne tuje sile, kot so konkurenčni pritiski ali tihotna prisila objektivnih okoliščin, ki so (zvečine nenačrtovana) posledica preteklih odločitev mnogih razpršenih posameznikov.

Podčrtajmo bistveno: družbeno nadzorstvo je funkcionalna nužnost, zakaj urejenost socialne formacije (*social order*) ne temelji niti na transcendentnih posegih niti na naravnih zakonitostih, ampak na bolj ali manj napornih dejavnostih socializiranih bitij (z resda nepredvidljivimi, neredko ironičnimi učinki). Njen stanovitni obstoj pa narekuje tudi dejstvo, da je človeška žival instinktivno pomanjkljivo determinirana, kar implicira, da je – že zavoljo svoje organske »revnosti« ¹⁶ – tako rekoč biološko odvisna od zgodovinsko ponujenih kulturnih bergel (normativnih in vrednotnih shem, ki jih je vselej mogoče prekoračiti, obiti, interpretativno prekriti, nevtralizirati, razveljaviti ali prekršiti). V redu. Vseeno to ne pomeni, da družbeno nadzorstvo ni – ali celo ne more biti – problematično. Prej nasprotno: domala praviloma je takšno, čeprav iz različnih razlogov (in teoretskih ali ideoloških zornih kotov). Oglejmo si torej vsaj najznačilnejše kritike. Prvič – socialna kontrola je preslabotna. Omejujoče norme, ki jih izdelujejo in servisirajo obrati družbe kot »tovarne morale« (zlasti družina in šola ¹⁷), so nezadostne ali krhke: niso dovolj zavezujoče, da bi obrzdale nevarne gonske sile (ali potencialno nenasitne želje). ¹⁸ Preveč je posameznikov, ki niso – emocionalno, interesno ali vedenjsko – integrirani v konvencionalne strukture, to pa precej okrni učinkovitost moralne regulacije njihovega vedenja. In najbrž še huje: preveč je tudi (marginalnih ali »izključenih«) oseb, ki nimajo oprijemljivih naložb v konformistične življenjske oblike (zaradi česar zlahka uidejo iz kletke, ki

¹² Za podrobnejšo razlago družbene »produkcije« bitja, ki – kot subjekt *par excellence* – funkcionira »kar samo« (tj. z ideologijo) in ki je torej svoboden predvsem v tem, da na ta način sprejema svojo podrejenost, glej Althusser (1980: 65–82), Fischbach (2012: 245–254), Komel (2012: 132–140).

¹³ Foucault (2007: 180) opredeli oblast – kot posebno vrsto razmerij med posamezniki – v mnogo, širšem pomenu: »Razločevalna lastnost oblasti je to, da nekateri ljudje lahko bolj ali manj v celoti določajo obnašanje drugih – toda nikoli na popolnoma izčrpen ali nasilen način. Zvezan in pretepen človek je podvržen sili, ki jo udejanjajo nad njim, ne pa oblasti.« Ključno v tej optiki je torej to, da se lahko oblast izvaja zgolj nad posameznikom, ki je (čeprav le minimalno) svoboden oziroma zmožen zavračanja ali upiranja.

¹⁴ Pomisleki v zvezi z dvomljivimi zgledi, ki dojemljive (zlasti mlade) duše spravljajo v skušnjavo, da jih posnemajo, imajo za sabo že dolgo zgodovino. Dolar (2012: 100–109) opozarja, da se je s tem problemom ukvarjal že Platon (v drugi in tretji knjigi *Države*), ki so ga skrbeli predvsem neprimerni zgledi grških (mitoloških) bogov in junakov, ki so nastopali v umetniških (pesniških in gledaliških) delih. Posnemanje – »avtomat, ki potegne za sabo duha, ne da bi se ta tega zavedal« (Pascal) – igra pomembno vlogo tudi v Althusserjevi teoriji ideologije, na katero se posameznik navleče z izvajanjem dejanj, vključenih v prakse, ki jih urejajo rituali tega ali onega ideološkega aparata. Po drugi strani pa Lasch (2012: 109) ocenjuje, da sodobni »narcistični« subjekt izgublja zmožnost identifikacije in posnemanja (oziroma sposobnost oblikovati samega sebe po vzoru druge osebe), saj raje zgolj občuduje in časti »zvezdnike« (slavne, bogate in uspešne), ki jih doživlja kot imaginarne podaljške ali podpornike jaza: »Skuša se ogreti v blišču, ki ga izžarevajo; vendar je v njegovih občutkih tudi precej zavisti, občudovanje pa se nemalokrat sprevrže v sovraštvo, kadar predmet njegove navezanosti stori kaj, kar ga spomni na lastno nepomembnost.«

¹⁵ Galeano (2011: 183) ocenjuje, da imajo tehnične iznajdbe in bogovi marsikaj skupnega: rodijo se v upanju, da bodo ljudem v »čarobno« pomoč, na koncu pa si jih največkrat tako ali drugače podredijo. Za kritično analizo novejših oblik strojnega podjarmljenja človeških bitij glej Lazzarato (2012: 158–163).

¹⁶ Za prikaz teorij o človeku kot biološko pomanjkljivi živali glej Virno (2007: 88–103).

¹⁷ Za konkretniji prikaz te problematike glej Bertok, Wikström, Hardie in Meško (2012: 318–319).

¹⁸ Bauman (2006: 262) takole zgosti bistvo teorije o družbi kot monopolnem proizvajalcu morale: »Vsa moralnost izhaja iz družbe; ni moralnega življenja zunaj družbe; družbo najboljše razumemo, če jo obravnavamo kot tovarno moralnosti; družba spodbuja moralno regulirano vedenje, nemoralnost pa marginalizira, zatira ali preprečuje. Alternativa moralnemu pritisku družbe ni človeška avtonomija, ampak vladavina živalskih strasti. Ker so pred družbene težnje človeške živali sebične, krute in ogrožajoče, jih je treba ukrotiti in si jih podrediti, če naj bi bilo družbeno življenje sploh mogoče. Brez družbene prisile bodo ljudje spet zapadli v barbarstvo, iz katerega so se negotovo povzpeli šele po zaslugi sile družbe.«

naj bi onemogočila izražanje agresivnih in egoističnih teženj, ali pa se sploh ne pustijo ujeti vanjo), ali pa takih, ki imajo antisocialne vzore oziroma (sub- ali kontrakulturnim) vrednotne ali normativne orientacije. Posledica je – presenečenje? – kronična »anomija« (v okviru katere so veljavna pravila igre cinično pojmovana zgolj kot »konvencije«,¹⁹ ovire, ki jih je mogoče mirno preskočiti ali obiti, kadar je malo verjetno, da bo kršitvi sledila zares resna, strah zbujujoča kazen), na individualni ravni pa specifično moderna »bolezen neskončnih aspiracij« (Durkheim). Drugi sklop očitkov meri v nasprotno smer: socialna kontrola je premočna, namreč pretirano in nesprejemljivo ekstenzivna in intenzivna. Posameznika priklene na družbene, kulturne in zgodovinsko podedovane identitete, ki niso rezultat njegove zares svobodne izbire ali avtonomne odločitve.²⁰ To pa vodi v neavtentično, odtujeno, hipokritsko ali nesmiselno bivanje (npr. bebavo igranje družbenih vlog, ki služi zgolj nepretrgani reprodukciji družbenega in biološkega življenja,²¹ tj. »večnemu vračanju« bazično enega in istega: delam, da bi zadovoljil bolj ali manj bistvene potrebe, kar je pogoj *sine qua non*, da sem zopet zmožen in primoran delati; naredim in redim otroka, tako kot so naredili in vzredili mene, pričakovati pa je, da bo temu zgledu sledil tudi moj potomec). Tovrstna kritika, ki je še posebej glasno odjeknila v uporniških gibanjih ob koncu turbulentnih šestdesetih let prejšnjega stoletja, je navidezno precej radikalna, kljub temu pa se je že kmalu pokazalo, da jo je kapitalizem zlahka (in celo produktivno) asimiliral ter jo – v postmoderni razvojni fazi – pretvoril v kulturni ideal,²² ki časti fleksibilnega, mobilnega/nomadskega, projektno usmerjenega, samostojnega, samozadostnega, samouresničevanju predanega posameznika²³ (ek-

skluzivno odgovornega, za to, kar počne in kar se mu dogaja), ki ima množstvo svobodno izbranih, kameleonsko spreminjajočih se identitet (ali samopodob) in ki se vključuje v »garderobne skupnosti« (Bauman)²⁴ ali »čista razmerja« (Giddens)²⁵ na način, ki mu vselej omogoča relativno hiter umik na ugodnejši ali vsaj znosnejši »rezervni položaj«.

Tretjič, ne glede na to, ali je socialna kontrola kritično ovrednotena kot prešibka ali premočna, je še dosti hujša težava v tem, da družba (nacionalna in globalna) ne zmore politično nadzorovati lastne dinamike (»usode«). Drugače rečeno, družba je brezglava: na milost in nemilost se prepušča imperativu konkurenčne in neskončne akumulacije kapitala (kopičenju zaradi kopičenja, rasti zaradi rasti, oplajanja zaradi oplajanja), tj. bistveno iracionalnemu gonu, ki je gotovo bližje metafizičnim (kvazireligioznim) meglicam kakor ekonomiji v ožjem (normalnem) pomenu, namreč gospodarnemu zadovoljevanju človeških in skupnih potreb.²⁶ To, kar se moralistično pogosto graja kot nebrzdani »hedonizem«, »materializem« ali »potrošniški fetišizem«, je namreč zgolj neizbežni stranski proizvod strukturne »prisile ponavljanja«. Delavci morajo kupiti (in »negativno« použiti) blago, ki so ga proizvedli, da bi se realizirala presežna vrednost, ljudje morajo ostati kronično

alnih, družinskih, kulturnih in družbenih domenah trajne institucije odstopijo mesto kratkoročnim pogodbam. Če prelistamo priročnike za delavce, nas poučijo o koncu poklicne rutine, o koncu pričakovanih življenjskih poti in karier.«

¹⁹ Virno (2003: 73) pojasni takšno dojetje veljavnih pravil kot izraz cinizma, ki izraža iz kronične nestabilnosti življenjskih oblik in jezikovnih iger.

²⁰ Za prikaz in komentar tovrstne (»artistične«) kritike družbene kontrole in z njo spete »generične« odtujitve glej Fischbach (2012: 285–288).

²¹ V zvezi s kritiko plitvosti bivanja, ki služi zgolj družbeni in rodovni reprodukciji (»ohranitvi posameznika in obstoju vrste«), glej Kovačič (2012: 57–66).

²² Za podrobnejšo analizo glej Boltanski in Chiapello (2005: 90–96).

²³ Tipična figura novega liberalizma je »podjetnik samega sebe«, ponosen, ker je »sam svoj gospodar« (Lazzarato, 2012: 8–9). Vogl (2012: 118–119) povezuje »popodjetenje življenja« tudi s predrgačenimi režimi oblastnega upravljanja delovne sile: »Organizacijske strukture se utekočinijo, delovna razmerja se premodelirajo po vzorcu *any time/any place economy* in dejavni posamezniki se kot delovni nomadi znajdejo v *sivi conii* med domom in pisarno, poklicem in zasebnostjo, osebnimi in profesionalnimi razmerji. Če preletimo priljubljena gesla, dobimo pregled nad možnostmi programiranja, tj. realiziranja dejanskosti: vseživljensko učenje, fleksibilnost, mobilnost in gospostvo kratkoročnosti terjajo razpustitev stabilnih identitet in prihodnost rezervirajo za neoprijemljivi, spremenljivi jaz. V profesion-

²⁴ »Garderobne skupnosti potrebujejo spektakel, ki prebudi podobne interese, speče v sicer različnih posameznikih; tako jih za nekaj časa združi in začasno odgodi druge interese – tiste, ki jih ločujejo, ne pa družijo –, jim zmanjša plamen ali jih v celoti ugasne. Spektakel kot priložnost za kratek obstoj garderobne skupnosti ne zlije posameznih zanimanj in jih ne pomeša v 'skupni interes'; ta zanimanja ne dobijo nove kvalitete in iluzija skupnega, ki jo spektakel lahko rodi, ne traja dosti dlje, kot traja vznemirjenost pri predstavi. [...] 'Karnevalska skupnost' se zdi še eno ustrezno ime za skupnosti, o katerih govorimo. Take skupnosti navsezadnje ponujajo začasen oddih od agonij vsakdanjih osamljenih bojev, od utrujajoče situacije posameznikov *de iure*, prepričanih ali prisiljenih, da se z lastnim prizadevanjem izvlečejo iz svojih morečih problemov.« (Bauman, 2002: 252)

²⁵ »Izraz 'razmerje', ki pomeni tesno in trajno čustveno vez z drugim človekom, smo začeli splošno uporabljati šele pred nedavnim. Da bi bilo jasno, za kaj pri tem gre, lahko za ta pojav vpeljemo izraz *čisto razmerje*. Čisto razmerje nima nič opraviti s spolno čistostjo in je bolj zamejujoč kot pa deskriptiven pojem. Nanaša se na situacijo, kjer dva stopita v družabni stik zaradi stika samega, zaradi tistega, kar lahko vsaka oseba dobi iz daljšega druženja z drugo osebo; in ki traja le, če obe strani menita, da je obojestransko zadovoljivo. Prej sta bila za večino spolno 'normalnega' prebivalstva ljubezen in spolnost povezana z zakonsko zvezo, zdaj pa je oboje vse bolj povezano s čistim razmerjem.« (Giddens, 2000: 64)

²⁶ Za natančno analizo iracionalnega »gona kapitala« glej Karatani (2010: 248–260).

nezadovoljni in ujeti v primež vedno novih želja po kapitalističnem blagu (ter posledično nezmožni samostojno določiti mero nujnega in zadostnega obsega in vsebine produkcije), da gigantsko kolesje samosmotrnega/brezsubjektnega družbenoekonomskega stroja ne bi zastalo: da bi bilo mogoče v »slabo neskončnost« (Hegel) odlagati mitično »poslednjo sodbo« oziroma nemožno poravnavo (posojilnih) računov. Četrtri – in po našem mnenju ključni – snop očitkov smo zvito prihranili za konec. Družbe (predpostavljene celote prekrivajočih se celot), ki jo vzdržuje *social control*, ne označujejo zgolj neizkorenljive napetosti v razmerju do posameznih »članov« (individualnih nagonskih in utelešenih substanc). Ne, to, kar reproducirajo kontrolni aparati – do zob oboroženi z ekonomskimi, političnimi, pravnimi in ideološkimi sankcijami – je hierarhična struktura, ki jo prelamljajo raznotere oblike neenakosti, zatiranja in izkoriščanja. Med njimi je vsaj v marksistični perspektivi osrednji razredni antagonizem, namreč konflikt med kapitalom in delom, med lastniki produkcijskih sredstev (in njihovimi zavezniki) in lastniki delovne sile, pri čemer so kajpak oboji formalno (*de iure*) svobodni in enaki (ter prepuščeni zasledovanju lastnih interesov, koristi ali sreče): razlikujejo se »le« v tem, kaj vključuje njihova zasebna posestniška lastninska pravica. No, v tej luči prejme – dozdevno dokaj nevtralna, nedolžna ali celo dobrohotna – sintagma »družbeno nadzorstvo«, drug(ačn)o, politično neprimerno bolj vnetljivo poimenovanje: razredni boj kapitalistov in delavcev. Kapitalistični razredni boj je zgodovinsko primaren, kar mu omogoča pomembno strateško prednost: njegova izhodiščna zmaga – v okviru prvotne akumulacije – je namreč prav megalomanska kreacija proletariata,²⁷ tj. razlaščenih, oropanih, razpredmetenih ter posledično odtujenih in nemočnih (»brezsubstancnih«) subjektov,²⁸ ki so se prisiljeni

prostovoljno ali pogodbeno prodajati (»prostituirati«) v zameno za mezdo. Kapital dobi *eo ipso* prevlado nad celotnim delavskim razredom²⁹ (posamezni kapitalisti – kot njegovi poosebljeni funkcionarji – pa oblast nad zaposlenimi/najetimi posamezniki v produkciji), posredno pa tudi nad nacionalno državo,³⁰ ki jo sicer krvavo potrebuje, da z represivnim političnim in pravnim aparatom ter nepopustljivim ideološkim masiranjem varuje privatno lastnino kot temelj vseh temeljev njegove moči v družbi.

Država – organizacija, ki monopolizira proizvodnjo veljavnih predpisov in »legitimne« (ali vsaj legalne) prisile – zaobjame (»totalizira«) pripadnike vseh razredov in jih poveže v asimetrična razmerja prevlade in izkoriščanja. Razredna oblast, ki se izvaja s pomočjo (ali s posredovanjem) državnega aparata, ima seveda nič koliko obrazov, ki pa se spreminjajo tudi (ali celo predvsem) v odvisnosti od načinov in silovitosti ali bojevitosti upiranja podrejenih.³¹ Preletimo torej, čeprav le *grosso modo*,³² nekatere tipične oblike državne razredne kontrole. To so: (a) omejevanje, nadziranje, blatenje, zastraševanje, podkupovanje ali zatiranje protisistemske opozicije (npr. revolucionarne komunistične partije in nasploh slehernega močnega kolektivnega/solidarnega gibanja); (b) razbijanje sindikatov (v novejši zgodovini je bila na tem področju – vsaj v zahodnem svetu – najbrž najuspešnejša britanska *iron lady*); (c) represivno dušenje nemirov, demonstracij in uporov (kar vključuje pretepanje, zapiranje in ubijanje ljudi); (č) izolacija konfliktov oziroma prizadevanje, da posamični plameni upora ne prerastejo v posplošeno vstajo ali nasilni prevzem državnega aparata; (d) preusmerjanje ogorčenja, agresije, sovraštva,

²⁷ Althusser (1980: 98–99) poudarja, da razredni boj ni zgolj posledica upiranja delavstva zoper socialne krivice, neenakosti in zatiranje. Upoštevati je namreč treba, da so pogoji izkoriščanja primarni, proces njihovega vzpostavljanja (in torej tudi izkoriščanje) pa je temeljna oblika buržoaznega razredna boja: »Če ta teza drži, potem lahko jasno uvidimo, zakaj buržoazni razredni boj že od začetka obvladuje proletarski razredni boj in zakaj je proletarski razredni boj potreboval toliko časa, da se izoblikoval in našel svoje lastne eksistenčne oblike, zakaj je razredni boj v temelju *neenak*, zakaj ne pripelje do istih praks pri buržoaziji in pri proletariatu in zakaj uveljavlja buržoazija v ideoloških aparatih države *oblike*, katerih naloga je *prehiteti* revolucionarno dejavnost delavskega razreda in si jo podrediti.« Tudi Žižek (2010: 164–165) opozarja, da je vsaka razredna pozicija (pripadnost in določitev) že učinek razrednega boja: »Zato je obenem pomembno, da vztrajamo na osrednji vlogi kritike *politične* ekonomije: 'ekonomije' ni mogoče zvesti na sfero pozitivnega 'reda biti', in sicer natanko zato, ker je vselej že politična, ker v samem njenem osrčju naletimo na politični ('razredni') boj.«

²⁸ Fischbach (2012: 11–20) dokazuje, da odtujitev v Marxovi teoretski perspektivi ni niti izguba subjekta v objektu niti vsiljeno bivanje

na način »stvari« (kar pove pojem *Verdinglichung*, porečevljenje), podrejeno vladavini preračunljivosti in manipulacije, ampak je nerazvezljivo speta s preobrazbo posameznika v abstraktnega – formalno suverenega, a bistveno nemočnega – lastnika »delovne sile« (specifičnega blaga, ki je zgolj *potentia*, gola možnost, zmožnost ali sposobnost oziroma skupek telesnih in duševnih moči), tj. subjekta *stricto sensu*, ki je razlaščen/oropan predmetnih pogojev za njeno udejanjenje in izražanje (npr. delovnega materiala, orodij in življenjskih potrebščin).

²⁹ Močnik (2010: 169–170) opozarja, da kapital ne izvaja nasilja nad delavci zgolj v produkciji (kjer jih disciplinira in oblikuje, tj. določa »tehnično sestavo« njihove delovne sile), ampak razprostre svojo oblastno kontrolo nad celoto njihovega časa, npr. nad izobraževanjem, dnevnimi ritmi, življenjskimi cikli, mentaliteto, kulturo in potrošniškimi izbiri.

³⁰ Bembič (2012: 10) poudarja, da je politična moč vlade podrejena volji kapitalističnega razreda med drugim tudi zato, ker njegovi pripadniki z odločitvami o naložbah in potrošnji določajo raven proizvodnje v gospodarstvu in obseg zaposlenosti (in torej ne le višine lastnih zaslužkov).

³¹ Za natančnejši prikaz genealogije in geografije upiranja glej Hardt in Negri (2010: 216–224).

³² Za podrobnejšo analizo glej Therborn (2008: 219–240).

prezira, frustracij in resentimenta na primerne ali »dobre«, režimsko nenevarne »grešne kozle« (npr. na pripadnike te ali one manjšine, priseljence, teroriste ali »navadne« kriminalce); (e) blaženje gmotnih stisk, ki pestijo revne, bolne ali ostarele, z javno pomočjo (ki pa mora biti preudarno odmerjena, da ljudi ne bi odvrčala od trdega in poštenega dela ter spodbujala lenobo, to pregovorno mater vseh pregreh); (f) podeljevanje koncesij (pravic in ugodnosti), zlasti v okviru socialne države (ki je gotovo najpomembnejša politična pridobitev industrijskega, »fordističnega« proletariata, čeravno se je precej opirala na redistribucijo znotraj delavskega razreda); (g) zagotavljanje znotrajsistemskih rešitev za probleme, ki izvirajo iz sistemskih protislovij; (h) oblikovanje institucionaliziranih kanalov za postavljanje zahtev in izražanje pritožb; (i) podpihovanje patriotizma, nacionalizma, šovinizma in militarizma; (j) spodbujanje gospodarske rasti, ki naj bi (kot cilj vseh ciljev) vse družbene člane prej ali slej popeljala v »boljši jutri« (zatorej je priporočljivo potrpežljivo stisniti zobe in dejavno čakati na prižig »luči na koncu tunela«); (k) vzpostavitev buržoaznega političnega sistema, podkletenega s splošnimi in tajnimi volitvami, na katerih ima vsakdo zgolj en glas, ki ga po lastni presoji odda tej ali oni stranki, kar naj bi pomenilo, da državna oblast dejansko izvira iz suverena ljudstva (tudi če se vanj nikdar več ne povrne); (l) pobiranje dela presežne vrednosti v obliki davkov, ki pa se potem pod krinko »javnega« ali »nacionalnega« interesa zopet tiho prelijejo nazaj v zaobljene denarnice kapitalistov. Ne glede na te (in seveda še druge) kontrolne prijeme se zgodi, da vladajoči razred izgubi (ne)posredno oblast nad državnim aparatom, in sicer na podlagi zmage opozicije bodisi na demokratičnih volitvah bodisi v revolucionarnem boju (oziroma v državljanski ali narodnoosvobodilni vojni). Tedaj pa je zelo verjetno, da bodo tovrstno – odpadniško, malopridno ali hudodelsko – vlado doletele sankcije od zunaj (za kar najraje poskrbijo globalni angeli varuhi »verodostojnosti« kapitalističnega gospodarstva),³³ npr. orkestrirana obsodba »uglednih« svetovnih medijev (in »zaskrbljenih« razumnikov), diplomatski pritiski (civilizirano zvijanje rok), gospodarska blokada, špekulativni napadi na nacionalno valuto, beg vlagateljev, zaustavitev kreditiranja, zamrznjenje premoženja v tujih bankah, vsestranska pomoč lokalnim reakcionarjem (»demokratom« in »svobodoljubom«), teroristični napadi, sabotaže, atentati ali vojaško (»humanitarno«) posredovanje.

3 Od keynesovske revolucije do neoliberalne kontrarevolucije

V redu. Doslej najslavnejše reševanje razrednega vprašanja je bil nedvomno zgodovinski kompromis med kapitalom in delom pod okriljem intervencionistične nacionalne države

³³ Prim. Bauman (2002: 234–235); Žižek (2004: 157–163).

(v »zlatem« obdobju po drugi svetovni vojni), ki so ga blagoslovili tudi vsi ključni politični akterji (desni, sredinski in levi, vključno z revizionističnimi komunističnimi strankami).³⁴ Videti je bilo, da je bil ta institucionalizirani *deal* obče sprejemljiv (*fair enough*): kapitalisti so si zagotovili stabilno in dobičkonosno poslovno okolje, prodajalci delovne sile pa so bili – v zameno za odpoved revolucionarnim težnjam – nagrajeni z zavirljivo socialnoekonomsko varnostjo (odbleskom polne zaposlenosti in krepke socialne države) ter stanovitnim vzpenjanjem gmotnega standarda (ki so ga omogočale mezde, usklajene s povečevanjem produktivnosti). Ta projekt je bil sicer utemeljen na Keynesovi teoretski »revoluciji«, katere cilj je bil izrazito razsvetlenski: družba (oziroma država kot njeno poglavitno politično orodje) naj z razumnim načrtovanjem vzpostavi kontrolo nad slepimi (anarhičnimi) tržnimi in konkurenčnimi silami, ki gonijo njene člane (vladajoče in podrejene) na mikro in makro ravni (ter prisilno določajo njihove ideje, hotenja, dejanja in značajske oklepe). Z drugimi besedami: keynesovski projekt izvorno meri na to, da bi se družba končno le osvobodila »prisilnega jopiča zunanjih zakonov« (Bembič)³⁵ in se preobrazila (zagospodarila nad ekonomijo) skladno z lastnimi vrednotnimi smernicami (kot sta npr. pravičnost in učinkovitost).

Razredni kompromis je dejansko obrodil pričakovane sadove in ravno njegova uspešnost je vznemirila številne kritike na teoretski levici, kjer je prevladalo mnenje, da se je delavski razred definitivno (in celo zadovoljno) sprijaznil s kapitalizmom: v zameno za potrošniške dobrine in idiotsko zabavo, ki mu jo vsakodnevno servira industrija kulturnih proizvodov, se je tragično odpovedal svojemu zgodovinskemu poslanstvu, namreč vlogi revolucionarnega subjekta, ki naj bi z zmago nad buržoazijo odrešil celotno človeštvo. Toda nadaljnji razvoj dogodkov je – zlasti v pregetem ozračju poznih šestdesetih in sedemdesetih letih – osupnil domala vse. Delavski boji so se nevarno zaostriili (celo neodvisno od tradicionalnih predstavniških organizmov, tj. sindikalnih central in strank »stare levice«), ob njih pa je vzcvetela še mavrična paleta novih opozicijskih gibanj (katerih protagonisti so bili predvsem mladostniki, ki so odraščali in se izobraževali v povojni družbi blaginje): upor (»veliko zavračanje«) je bil usmerjen zoper osrednje disciplinske institucije industrijskega kapitalizma (družino, šolo, podjetje in nacionalno državo), ekonomska, politično-pravna in ideološka moč vladajočega razreda pa se znašla pod resnim vprašanjem.³⁶ Zgodovinski paradoks? Niti ne, če upoštevamo, da je keynesovski projekt – po zaslugi

³⁴ Za poglobljeno analizo glej Bembič (2012: 16–29).

³⁵ Za podrobnejši prikaz keynesovskega projekta v kritični perspektivi glej Bembič (2012: 6–11).

³⁶ Za podrobnejšo analizo delavskih bojev glej Harvey (2012: 22–25), Virno (2003: 84–86), Bembič (2012: 40–49).

polne zaposlenosti in državno zajamčene blaginje – precej odpravil socialnoekonomsko negotovost prodajalcev delovne sile in njihovo eksistenčno odvisnost od dobre ali slabe volje kapitalistov (za nameček pa je ogromnemu številu šolajočih se mladostnikov omogočil »psihosocialni odlog« in dragoceno izkušnjo specifično »komunistične« svobode v obdobju, ko posameznik ni več v krempljih družinske kontrole, hkrati pa še ni podvržen oblasti delodajalca). Skratka: delavski in drugi opozicijski boji so se radikalizirali, ko je popustil paralizirajoči strah pred brezposelnostjo in revščino. Oziroma: pokazalo se je, da je prav zastraševanje aktualnih in potencialnih prodajalcev delovne sile bistvo razredne (in potemtakem tudi »družbene«) kontrole, *conditio sine qua non* kapitalističnega izsiljevanja, izkoriščanja, poniževanja in zatiranja razlaščenega delavstva, po drugi strani pa so se kulturne zahteve, ki so jih postavila na dnevni red »nova družbena gibanja«, v glavnem izkazale za sistemsko dokaj neproblematične (čeprav so izzvale žolčne reakcije novih konservativcev, zaskrbljenih zaradi razkrajanja tradicionalnih vrednot in nravi) in celo za funkcionalne, kolikor pač drži, da so pomagale oživiti pešajoči »duh kapitalizma« (oziroma vse bolj razprostranjeno zavračanje mezdne delavstva). In še več, razkrila se je tudi politična naivnost Keynesove teoretske »revolucije«, zlasti njene podmene, da je mogoče osvoboditi družbo (in njene člane) v okviru (ne pa onkraj) svetovnega kapitalističnega sistema, tj. na način, ki ne ogrozi strukturnega temelja razrednega gospostva (in antagonizma), zasebne lastnine produkcijskih sredstev.

To, čemur smo se naučili reči novi liberalizem, je pravzaprav zbir kontrarevolucionarnih reakcij vladajočih razredov (ekonomskih in političnih elit) na dvojno krizo vladanja in akumulacije (ki sta jo izzvali okrepljena samozavest in bojevitost delavstva). Priznati je treba, da je bil kapitalistični razredni boj zavidljivo uspešen. Husson (2011: 3) ugotavlja, da je poglobljena značilnost »globaliziranega« kapitalizma (od začetka osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje) upadanje deleža bruto domačega proizvoda, ki pripade delavcem,³⁷ kar kaže – v marksistični perspektivi – na povečanje stopnje izkoriščanja. Po drugi strani pa velikanska armada brezposelnih znova vliva izdatne in stanovitne odmerke strahu v glave prodajalcev delovne sile, podžiga tekmovanje za redka delovna mesta in krepi oblast delodajalcev.³⁸ Skratka: neoliberalizem

se je posrečilo, da je obnovil moč vladajočih elit (v nekdanjih socialističnih državah pa je ustvaril pogoje za oblikovanje kapitalističnega razreda), pri čemer je vsekakor spretno rokoval z raznovrstnimi »orožji«, kot so: (a) državni udari in uporaba surovega nasilja (usmrtitev, mučenja in zapiranja), katerega javno razglašeni cilj je bil v kali zatreti nevarno in nalezljivo bolezen, ki se imenuje socializem, kolektivno delovanje ali solidarnost (npr. v južnem stožcu Latinske Amerike³⁹); (b) vojaška agresija (npr. na Irak in Libijo); (c) nadomeščanje živnega dela s stroji (še zlasti z informacijsko, komunikacijsko in transportno *labour-saving technology*); (č) povečana gibljivost dereguliranega (posebej finančnega) kapitala (ki se lahko prosto in naglo premika med gospodarskimi sektorji, regijami, mesti in državami); (d) restriktivna fiskalna in monetarna⁴⁰ politika; (e) razgradnja (in privatizacija) socialne države; (f) izraba suverenega dolga kot pripomočka za izsiljevanje vlad (oziroma vsiljevanje pogubnega »strukturnega prilagajanja« kot pogoja za reprogramiranje dolgov ali nadaljnje kreditiranja); (g) znižanje davkov za bogate (ki lahko potem posojajo denar vladam z nakupom državnih obveznic); (h) zaostritev mednarodne konkurence (»druge globalizacije«), zaradi česar si nacionalne in lokalne oblasti prizadevajo vzpostaviti čim bolj prijazno okolje za poslovneže, vlagatelje in podjetnike (tj. kar najbolj ugodne pogoje za izkoriščanje »lastnega« prebivalstva); (i) omejevanje demokracije (npr. s prenosom odločanja na nadnacionalne institucije in strokovna telesa, ki so odgovorna zgolj kapitalnim elitam); (j) propaganda, ki jo izvajajo mediji, akademiki in mnenjski voditelji (»organski intelektualci« vladajočega razreda); (k) čaščenje »pravne države« kot varuhinje zasebnih lastninskih pravic; (l) prevlada doktrine »vrednosti za delničarje« na ravni korporativnega upravljanja (ki je zamenjala model »zadrži in investiraj« z novim imperativom »skrči in razdeli«, *downsize & distribute*).

Podčrtajmo temeljno poanto: ključni dosežek neoliberalne kontrarevolucije – oziroma »restavracije zdravih temeljev

pripisati integraciji Rusije, Srednje Evrope, Kitajske, Indije in Indonezije v svetovno ekonomijo.

³⁹ Za opis krvavega rojstva neoliberalne kontrarevolucije v Latinski Ameriki glej Klein (2009: 79–129).

⁴⁰ V zvezi s tem velja še posebej izpostaviti denarni »potres«, »šok« ali »udar« leta 1979, ko je Paul Volcker, tedanji predsednik *Federal Reserve*, dobesedno čez noč dramatično povišal nominalno obrestno mero (ki je julija 1981 znašala skoraj 20 %). Ta ukrep – eden izmed najpomembnejših na zmagovitem roparskem pohodu novega liberalizma – je izzval vrsto negativnih učinkov: (a) povečanje brezposelnosti (prim. Bembič, 2012: 73–74); (b) dolžniško krizo perifernih držav (vključno s SFRJ), ki so bile nato prisiljene v »strukturno prilagajanje«, npr. krčenje državne blaginje, prosti pretok blaga in kapitala, prodajo javnega premoženja, odprtje za tuje banke, fleksibilno ureditev trga delovne sile, privatizacijo, proračunsko disciplino itd. Prim. Harvey (2012: 34–42); Klepec (2012: 193–194).

³⁷ Husson (2011: 222) ocenjuje, da je ravno ta tendenca – namreč nenehno zmanjševanje deleža bogastva, ki prikaplja v žep tistih, ki ga proizvedejo – vzrok za prezadolženost in primanjkljaj v ZDA, brezposelnost v Evropi ter izvozno naravnost in čezmerno akumulacijo na Kitajskem.

³⁸ Upoštevati velja, da se je globalna delovna sila, ki se ponuja kapitalu, po letu 1980 potrojila, tako da šteje zdaj že skoraj tri milijarde ljudi. Kot ugotavlja Harvey (2011: 78), je četrtnina tega povečanja posledica prirasta svetovnega prebivalstva (zlasti v revnejših predelih Afrike, Azije in Latinske Amerike), tri četrtine pa je mogoče

kapitalističnega gospodarstva« (Bembič),⁴¹ katere neslavni epilog sta finančni zlom leta 2008 in aktualna dolžniška kriza – ni gospodarska rast, temveč prerazporeditev bogastva in dohodka v korist relativno tanke manjšine bogatašev⁴² oziroma nepopustljivo plenjenje, ki ga Harvey (2012: 209–217) poimenuje »akumulacija z razlašanjem« (pri čemer gre v bistvu za nadaljevanje in pomnožitev roparskih praks, ki jih je Marx⁴³ obravnaval kot »prvotno« ali »primitivno« fazo kapitalistične ekonomije). Ta proces, v katerem igra osrednjo vlogo država, določajo štiri glavne značilnosti: (a) privatizacija in pobilgavljenje – naravnega, kulturnega, socialnega in intelektualnega – skupnega ter javnih infrastrukturnih sistemov, institucij in storitev; (b) financijalizacija (zasebno okoriščanje s špekulacijami, prevarami, kraji in drugimi oblikami oderuškega ali parazitskega/rentniškega prisvajanja);⁴⁴ (c) izraba »dolžniške

pasti« (oziroma podrejenosti upniški oblasti⁴⁵) za prilasčanje nacionalnih naravnih virov in podjetij ter za zagotavljanje politične lojalnosti (pokorne kolaboracije) lokalnih »kompradorskih« veljakov; (č) redistribucija bogastva in dohodka v prid tujih in domačih elit, ki poteka s privatizacijskimi shemami, darežljivimi subvencijami zasebnim firmam, z davčnimi olajšavami za petičneže in korporacije, krčenjem družbene mezde, s spreminjanjem socialne pomoči v posojilo, oteževanjem dostopa do javno financiranih socialnih storitev in z oblikovanjem pravne ureditve, ukrojene po meri interesov kapitala, ki ga zanima zgolj čim višji dobiček.

4 Kriminalna ekonomija in razredna politika

Vprašanje za konec: Kaj velja reči – iz kriminološkega zornega kota – o svetovni ekonomiji, na katero se vztrajno lepijo (kot poglobitvi »produkti«) revščina, posplošena negotovost, brezposelnost (oziroma povečevanje presežnega, odvečnega, odpadnega človeškega »materiala«), neznosne obremenitve zaposlenih »srečnežev«, poniževalne delovne razmere, razve-

⁴¹ Za podrobnejši prikaz novega liberalizma glej Bembič (2012: 70–106); Harvey (2012: 55–86).

⁴² Harvey (2011: 74–75) opozarja, da je obnovo/okrepitev »moči vladajočega razreda« (ki je precej izmuzljiv fenomen, saj gre za družbeno razmerje, ki se izmika natančnim meritvam) še najlažje razbrati iz kopičenja dobičkov, dohodkov in bogastva v rokah manjšine: »Obsto takšnega kopičenja in zgoščanja po vsem svetu je do sredine devetdesetih let zabeležila večina poročil Združenih narodov. Takrat so izračunali, da je čista vrednost premoženja 358 najbogatejših zemljanov enaka skupnemu prihodku najrevnejšega dela (45 %) svetovne populacije, to je 2,3 milijarde ljudi. Dvesto najbogatejših ljudi na svetu je v radostnem obdobju tako imenovanega washingtonskega konsenza, torej v obdobju neomejene prevlade neoliberalizma, v štiriletnem obdobju do leta 1998 več kot podvojilo svoje čisto premoženje, ki je tedaj znašalo več kot bilijon ameriških dolarjev. Ti trendi so se nato še pospešili, a neenakomerno. Delež nacionalnega dohodka, ki ga zasluži zgornji odstotek ljudi z dohodki v Združenih državah Amerike, se je med letoma 1980 in 2000 več kot podvojil, delež zgornje desetine odstotka pa več kot potrojil.« Tudi Galeano (2011: 21) poudarja, da svetovno gospodarstvo, utemeljeno na privatizaciji dobičkov in socializaciji škode (*private vices, public debts*), ni bilo še nikdar tako škandalozno nepravilno: »Leta 1960 je imelo dvajset odstotkov najbogatejših tridesetkrat več od dvajsetih odstotkov najrevnejših. Leta 1990 je bila razlika šestdesetkratna.«

⁴³ Za zgoščen prikaz prvotne akumulacije v Angliji (utemeljene na ropanju, goljufijah, fizičnem nasilju, zaslužnjevanju, javnem dolgu, uzurpaciji, kolonialnem osvajanju in kazenski represiji »pravne države«), ki je – z ločitvijo producentov od produkcijskih sredstev (predmetnih pogojev udejanjanja dela oziroma posameznikove produktivne zmožnosti) – ustvarila tipično razredno strukturo kapitalistične družbe, glej Marx (1986: 650–691). Tudi novi liberalizem se je uveljavil s takšnim in drugačnim nasiljem, zato Lazzarato (2012: 48) upravičeno pripominja, da je prvotna akumulacija kapitala vselej sočasna njegovemu razvoju, kar implicira, da ni zgolj zgodovinska etapa (v pozabljeni, potlačeni preteklosti zakopan ekonomski izvorni greh), temveč je »vsakič znova obnovljena sedanost«.

⁴⁴ Harvey (2012: 212) ugotavlja, da se je dnevni promet finančnih transakcij na mednarodnih trgih, ki je leta 1983 znašal 2,3 mili-

jarde dolarjev, do leta 2001 povečal na 130 milijard: »Razlika med letnim prometom finančnih transakcij iz leta 2001 v višini 40 trilijonov na eni strani in 800 milijardami, ki naj bi bile potrebne za nemoten potek mednarodne trgovine in tokov produktivnih investicij, je pomenljiva. Deregulacija je finančnemu sistemu omogočila, da je postal eno glavnih središč prerazdelitvene dejavnosti, ki poteka s pomočjo špekulacij, plenjenja, prevar in kraj. Promocija delnic, ponzijske sheme, uničenje strukturiranega premoženja s pomočjo inflacije, prilasčanje premoženja s pomočjo združitve in prevzemov, spodbujanje rasti dolžniškega bremena, ki je celo v razvitih kapitalističnih državah celotna prebivalstva ponižal na razmerje dolžniškega suženjstva, razlastitev premoženja (ropanje pokojninskih skladov in njihovo razvrdenje s pomočjo padcev vrednosti delnic in propada korporacij) z manipuliranjem s posojili in cenami delnic – vse to zdaj sodi med osrednje značilnosti kapitalističnega finančnega sistema.«

⁴⁵ Lazzarato (2012: 97) ocenjuje, da je prav (javni in zasebni) dolg najbolj deterritorializirano in najsplošnejše razmerje oblasti, v okviru katerega neoliberalni blok izvaja svoj razredni boj: »Dolg predstavlja prečno razmerje oblasti, ki ne pozna državnih meja ne produkcijskih dualizmov (aktivno/neaktivno, zaposlitev/brezposelnost, produktivno/neproduktivno) ne razlikovanj med ekonomijo, politiko in družbenim. Deluje neposredno na svetovni ravni, pri čemer preči populacije in spremlja ter spodbuja »etično« proizvodnjo zadolženega človeka.« Oblast, ki se navezuje na dolg, ne vsiljuje zgolj (produkcije) specifične subjektivitete (predvidljive človeške figure, ki se je zmožna držati obljube in verodostojno jamčiti za vračanje glavnice z obrestmi, kar predpostavlja moralno odgovorno izvajanje »dela na sebi« oziroma »trpinčenje samega sebe«), temveč omogoča posojilodajalcem, da nadzorujejo (družbenopolitično in individualno) prihodnost, tj. nekronološki, nedoločeni, »odprti« čas zares svobodne »ekzistencialne« izbire te ali one možnosti, alternative, korenitega preloma z obstoječim ali »ponovnega začetka« (Benjamin).

jene davčne oaze (rajski azili za bogataše, ki se požvižgajo na svoje obveznosti do sodržavljanov), bančne čistilnice denarja, ekstenzivno in intenzivno plenjenje (privacija/privatizacija dobrin, ki bi morale biti javne ali dostopne za skupno uporabo), izsiljevanje (vlad, ljudstev in prodajalcev delovne sile), ugrabljanje in izžemanje držav, korupcija, mezdnó in dolžniško (kvazi)suženstvo, oglaševalske in marketinške prevare, oderuštvó, opustošeno in onesnaženo naravno okolje ter druge negativne sestavine »uničevalnega« (Klein) kapitalizma? Tovrstni pojavi – med katerimi v novem liberalizmu še zlasti izstopa dolg kot »orožje za množično uničevanje« (Ziegler) oziroma kot oblastniški stroj za (privatizacijsko⁴⁶) plenjenje in izčrpavanje družbe kot celote⁴⁷ – igrájo vse preveč osrednjo vlogo v sodobni ekonomiji, zato jih ne moremo oceniti kot zgolj nezaželene ali patološke stranske učinke nečesa, kar je v svojem jedru zaželeno ali zdravo. In tudi – zdaj že vsekar tradicionalni – očitke, da kapitalizem spodbuja kriminalno vedenje, ki je sicer nedvomno utemeljen,⁴⁸ ne zadostuje, saj prav tako predpostavlja ideološko shemo, ki postavlja na

eno – dobro – stran normalno ekonomijo, na drugo – slabo – stran pa različne oblike odklonskega pridobitništva (kot so gospodarski kriminal, organizirani kriminal, politična korupcija in »ulična« ali »konvencionalna« premoženjska kazniva dejanja). Bodimo kar najbolj jasni: problem ni le v tem, da je realno obstoječi kapitalizem »kriminogen«, zakaj če si postavimo pred oči raznovrstno škodo, ki jo rutinsko in vsakodnevno proizvaja svetovna ekonomija, potem naglo uvidimo, da se ji še najbolj prilaga pridevnik »kriminalna«. Sprejetej takšne – v novejših teoretskih refleksijah čedalje pogostejše – (ob)sodbe, ki je psihološko morda težavno, saj sili v priznanje, da živimo v »narobe svetu« (Galeano), implicira radikalno denaturalizacijo normalnosti, podobno kakor teza o obstoju »strukturnega nasilja« kapitalistične ekonomije. Hkrati pa nas opozarja, da »strukture« vendarle ne delujejo kar same od sebe: poganja in vzdržuje jih nepregledno množstvo odločitev, izbir, storitev in opustitev oziroma (ne) delovanje ljudi, in sicer tako onih zgoraj kakor tudi tistih v srednjih nadstropij in onih v pritličju socialne hierarhične piramide.⁴⁹ Tudi novi liberalizem navsezadnje ni padel z neba: za njim stojijo konkretne, politično, ekonomsko in ideološko bolj ali manj vplivne človeške figure (predvsem v državnem aparatu, ki je nepogrešljiv za ohranjevanje gospodarske in finančne moči vladajočega razreda). Z drugimi besedami: zmagoslavni pohod plenilskega in uničevalnega kapitalizma nazorno razkriva, da je bil kapitalistični razredni boj uspešnejši od razrednega boja prodajalcev delovne sile. Ali je politični poraz razlaščenih in okradenih množic (gromozanske večine podružbljenih človeških bitij) dokončen? Tega kajpak nihče ne ve, vseeno pa se vsaj zaenkrat še ni mogoče otresti mučnih občutkov, ki jih prebujá trditev, da smo priče »najpohlevnejšim in najmanj bojevitim družbenim telesom v zgodovini človeštva« (Agamben v Fischbach, 2012: 51). Mar to pomeni, da se novemu liberalizmu ni posrečilo zgolj okrepiti moči vladajočih, temveč tudi dramatično »spremeniti duše« (Thatcher) podrejenih (kajpak na slabše)? Optimist bi najbrž odgovoril nikalno in z drhtečim prstom pokazal na številne in tudi množične oblike upiranja neoliberalni eksploataciji in zatiranju, pesimistov pogled pa bi se najbrž prilepil na še vedno večinsko konformistično (resignirano?) sprejemanje nevzdržne vsakdanje banalnosti in bede⁵⁰ (podkletene z »duhom stupidnosti« kot prevladujoče sestavine postmoderne kulture) in se nato še zgroženo zazrl v zloslutno krepitev novega fašizma/nacizma kot »logičnega« (pričakovanega) dopolnila ali nadgradnje kapitalističnega barbarstva in (anti)politike buržoaznih strank, ki so vse (vključno s socialdemokratskimi)

⁴⁶ Galeano (2011: 121) poudarja, da se države privatizirajo v vrto-glavem tempu: »Predsedniki hodijo po svetu kot potujoči kramarji: prodajajo, kar ni njihovo, in to kaznivo dejanje bi si zaslužilo policijsko ovadbo, seveda če bi bila policija vredna zaupanja. Moja država je proizvod in ponujam proizvod, ki se imenuje Peru, je več kot enkrat razglasil predsednik Alberto Fujimori.«

⁴⁷ Za podrobnejšo analizo glej Klepec (2012: 194–197).

⁴⁸ Če kritiko kapitalizma previdno (»politično korektno«) omejimo na njegovo »kriminogenost«, imamo na voljo dve tipični politični opciji. Prva je socialdemokratska, ki priporoča izdatnejšo pomoč tistim, ki izpadejo iz tržne »igre«, hkrati pa ne morejo računati na zadostno podporo družine ali druge neformalne mreže (»držnejša« različica stavi – vsaj v zadnjem času – na temeljni/splošni državljanski dohodek). Druga je liberalna, ki ne zanika negativnih odbojev revščine, vendar rešitve ne vidi v socialni državi (ki je v tej perspektivi celo sokriva za razraščanje »kulture odvisnosti«): oni spodaj so namreč v glavnem sami odgovorni za stanje, v katerem so, saj jim pač primanjkuje naravnih/bioloških resursov in npravne opreme (npr. inteligence, podjetnosti, vztrajnosti, delavnosti, ustvarjalnosti in podobnih vrednot). Grobo rečeno: reveži so revni, ker so nesposobni (in zato neuspešni), medtem ko so bogataši bogati, ker so sposobni (in zato uspešni). Oni spodaj se morajo zatorej sprijazniti s tem, da imajo malo, in dojeti, da je tako prav(ično), saj je prav takšna (namreč neznatna) tudi njihova tržna vrednost; tiste, ki stegujejo tatinske prste po tuji lastnini pa je treba tako ali drugače – preventivno ali represivno – onemogočiti. Kar je skupno obema pristopoma (mekho- in trdosrčnemu), je to, da ne problematizirata bogatašev: kot da bi bil njihov vrtoglavi plen popolnoma neodvisen od revščine, kot da bi bilo njihovo vratolomno premoženje dejansko zasluženó (ne pa ukradeno), tj. verodostojno, moralno in pravno-politično upravičeno povračilo za njihov prispevek k družbeni blaginji. Ha, in še huje: kot da bi smeli bogataši še naprej delovati kot nekakšna perverzna avantgarda človeštva, kot zgledi, ki jih kaže posnemati (ali vsaj občudovati), čeprav so dejansko plenilci ali paraziti, ki jih je treba razlastiti (kar, strogo vzeto, sploh ni kaznovanje).

⁴⁹ Za kritično analizo sodelovanja družbenih bitij pri generiranju strukturnega nasilja Komel (2012: 192–193); Kovačič (2012: 162–170).

⁵⁰ »Nevzdržno ni več neka gromozanska krivica, temveč permanentno stanje banalnega vsakdana.« (Deleuze v Fischbach, 2012: 25)

trdno zasidrane na desni strani ideološkega spektra. Kakor koli že, nekaj je vseeno jasno: nasilju kriminalne ekonomije se je mogoče zoperstaviti zgolj s »čistim antikapitalizmom« (Husson), kar pa pravzaprav meri na – bralec naj tu globoko zajame dih – komunistično politično opcijo, ki obsega vrsto zahtev,⁵¹ kot so delo za vse (tako da je posameznikov prispevek k skupni blaginji realna podlaga za pravice, ki jih ima na voljo), skrajšanje delovnega časa (»kraljestva nujnosti«) oziroma povečanje prostega časa (»kraljestva svobode«), razblagovljenje delovne sile, narave in denarja, odprava nekoristne in škodljive konkurence ter zasebne lastnine (re)produkcijских sredstev, predrugačenje aktualne delitve bogastva (npr. z drastično obdavčitvijo bogatašev in prepovedjo dedovanja napolnjenega premoženja, tj. pravnega prenašanja ekonomskih grehov staršev na potomce), organizacija produkcije skladno z zadovoljevanjem družbenih potreb (ne pa v odvisnosti od profitne logike) in tako naprej. Hude misli? Najbrž, še posebej za podružbljeno bitje, ki mu je kapitalistični totalitarizem do te mere zlezel pod kožo, da se je že dodobra navadilo strahoma (a z loterijskim kuponom v žepu) čakati na negotovi jutrišnji dan, sanjariti o novem telefonu, računalniku, televizorju, avtomobilu ali posojilu za stanovanje, občudovati (čeprav vsaj s kančkom zavisti) zmagovalce in prezirati poražence, mrzlično iskati še neodkrita/nezasedene tržne niše in se hvaležno raz(pro)dajati na tem ali onem delovnem mestu. Ali pa so morda to misli, ki nočejo umreti, s čimer razkrivajo vsaj (iracionalno?) nepopustljivost »idealistične« države,⁵² ki se ne poklekne navzlic porogljivosti nasprotujoče empirične realnosti? Vsekakor gre za precej nevarne misli, saj so bili poskusi njihove realizacije doslej v glavnem najstrožje sankcionirani, kar je svojevrstni paradoks: najhujši zločin – v optiki razredne družbe – je prizadevati si ustvariti čim manj krivično in nasilno (oziroma čim bolj solidarno, svobodno in razumno urejeno) družbo. Reši se, kdor se more? Toda pozor. Ravno to – naj vsakdo rešuje zgolj svojo zadnjico (ter si prizadeva, da bi čim bolj in čim hitreje nabrekala) – je imperativ, ki ga na tržni atom naslavlja novi liberalizem: pomagaj si sam, znajdi se, kakor zmoreš in znaš. Z drugimi besedami: ne računaj na državo, zakaj ta mora primarno skrbeti za varnost in blaginjo vladajočih. Narobe svet? Kaj ste pa mislili?

⁵¹ Za podrobnejši prikaz glej Fischbach (2012: 292–299); Husson (2011: 142–145, 208–211); Karatani (2010: 344–368).

⁵² Schuster (2012: 45–46) takole komentira Bergsonovo opazko, da je ne glede na vse trpljenje, bedo in neumnosti »človeštvu mnogo do življenja, kar dokazuje, da je življenje dobro«: »V nasprotju s to zdravorazumsko ugotovitvijo bi rajši branili noro 'idealistično' trditev, da je koncept pravičen in se moti življenje samo: če bi bilo na svetu kaj ontološke pravičnosti, bi se človeška vrsta razblinila, da bi za njo ostal le oblaček logiškega dima, tako kot računalnik v Zvezdnih stezah, ki ga raznese, ko mu naložijo, naj razreši logičen paradoks.«

Literatura

1. Althusser, L. (1980). Ideologija in ideološki aparati države. V L. Althusser, M. Pêcheux, P. Macherey in E. Balibar, *Ideologija in estetski učinek* (str. 35–142). Ljubljana: Cankarjeva založba.
2. Bauman, Z. (2002). *Tekoča moderna*. Ljubljana: Založba / *cf.
3. Bauman, Z. (2006). *Moderna in holokavst*. Ljubljana: Študentska založba.
4. Bembič, B. (2012). *Kapitalizem v prehodih: politična in ekonomska zgodovina Zahoda po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba Sophia.
5. Bertok, E., Wikström, P. O., Hardie, B. in Meško, G. (2012). Starševski nadzor nad najstniki v osnovni in srednji šoli ter s tem povezana odklonskost. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 63(4), 311–320.
6. Boltanski, L. in Chiapello, E. (2005). *The new spirit of capitalism*. London: Verso.
7. Dolar, M. (2012). Mimezis in komedija. *Problemi*, 50(5–6), 93–118.
8. Fichbach, F. (2012). *Brez predmeta: kapitalizem, subjektivnost, odtujitev*. Ljubljana: Krtina.
9. Foucault, M. (2007). *Življenje in prakse svobode*. Ljubljana: Založba ZRC.
10. Galeano, E. (2011). *Narobe: šola narobe sveta*. Ljubljana: Založba Sanje.
11. Giddens, A. (2000). *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: Založba / *cf.
12. Hart, M. in Negri, A. (2010). *Skupno: onkraj privatnega in javnega*. Ljubljana: Študentska založba.
13. Harvey, D. (2011). *Kozmopolitizem in geografije svobode*. Ljubljana: Založba Sophia.
14. Harvey, D. (2012). *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
15. Husson, M. (2011). *Čisti kapitalizem*. Ljubljana: Založba Sophia.
16. Karatani, K. (2010). *Transkritika: o Kantu in Marxu*. Ljubljana: Krtina.
17. Klein, N. (2009). *Doktrina šoka: razmah uničevalnega kapitalizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
18. Klepec, P. (2012). Homo debitor (Spremna beseda). V M. Lazzarato, *Proizvajanje zadolženega človeka* (str. 175–210). Ljubljana: Maska.
19. Komel, M. (2012). *Diskurz in nasilje*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
20. Kovačič, G. (2012). *Proti družbi: koncepti družbenosti pri Hanni Arendt in meje sociologije*. Ljubljana: Založba Sophia.
21. Lasch, C. (2012). *Kultura narcizizma*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
22. Lazzarato, M. (2012). *Proizvajanje zadolženega človeka: esej o neoliberalnem stanju*. Ljubljana: Maska.
23. Marx, K. (1986). *Kapital* (Prva knjiga). Ljubljana: Cankarjeva založba.
24. Močnik, R. (2010). Delovni razredi v sodobnem kapitalizmu. V G. Kirn (ur.), *Postfordizem: razprave o sodobnem kapitalizmu* (str. 149–202). Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
25. Močnik, R. (2012). Drugačni ekonomisti za boljši svet. V Zgroženi ekonomisti, *Manifest; 20 let slepote* (str. 159–167). Ljubljana: Založba / *cf.
26. Perkins, J. (2012). *Izpovedi ekonomskega morilca*. Ljubljana: Založba Sanje.
27. Scheerer, S. in Hess, H. (1997). Social control: A defence and reformulation. V R. Bergalli in C. Sumner (ur.), *Social control and political order* (str. 96–130). London: Sage.

28. Schuster, A. (2012). Tretja vrsta pritoževanja. *Problemi*, 50(5–6), 37–61.
29. Smole, S. (2013). Demokratična diktatura ali diktatorska demokracija? (Intervju z Mirtom Komelom). *Tribuna*, 54(1), 6–9.
30. Therborn, G. (2008). *What does the ruling class do when it rules?* London: Verso.
31. Thompson, E. P. (2010). *Navade, plebejska kultura in moralna ekonomija*. Ljubljana: Studia humanitatis.
32. Virno, P. (2003). *Slovnica množstva: k analizi sodobnih oblik življenja*. Ljubljana: Krtina.
33. Virno, P. (2007). Družbene vede in »človeška narava«. V M. Foucault, N. Chomsky in P. Virno, *Človeška narava in zgodovina* (str. 63–161). Ljubljana: Krtina.
34. Vogl, J. (2012). *Prikazen kapitala*. Ljubljana: Krtina.
35. Žižek, S. (2004). *Paralaksa*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
36. Žižek, S. (2010). *Najprej kot tragedija, nato kot farsa*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

Social Control and the Question of Class from a Criminological Perspective

Zoran Kanduč, LL. D., Associate Professor of Criminology, Institute of Criminology at the Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia. E-mail: zoran.kanduc@pf.uni-lj.si.

The local protest movement has raised a series of specific criminological issues (e.g. various forms of corruption, plunderage and violence) that one way or another relate to the question of control. Who or what controls the individual, capital, society and the state? Is the ethical and political ideal of individual and collective self-determination still able to inspire people, symbolized by the (ironic or cynical?) fatalism, feeling of helplessness, inner emptiness, jailhouse isolation, chronic fears, rumination of the media stupidity, crisis (spasmodic, but uncertain) management of everyday banality, and maybe even nasty impression that to the individual in these hopelessly ruined/perverted world remains only imbecilic/idiotic (hypocritical?) existence of the "zombie"? The answers to these questions should be sought from the perspective of maintaining social class power and the capitalist and labour struggles, thus this is the most appropriate theoretical basis for understanding and evaluating of the current criminal economy, which was formed as a counterrevolutionary reaction (of the "new liberalism") on the contradictions of "Keynesian project".

Keywords: control, class, state, criminal economy

UDC: 343.9